

Theodor Hristea

UN DERIVAT PRIN SUBSTITUȚIE DE SUFIX:

longeviv < longev[itate] + -iv

1. Constatând că niciunul dintre cele mai bune și mai bogate dicționare franțuzești nu înregistrau adjectivul **longévif**, am susținut (acum **vreo 30 de ani**) că acesta nu există în franceză și că același adjectiv (sub forma **longeviv**) este o creație internă, mai puțin obișnuită, a limbii române¹. Discutând proveniența acestui neologism și admitând crearea lui în interiorul limbii noastre, n-am putut arăta atunci și mecanismul derivativ mai complicat prin care *longeviv* a apărut în terminologia gerontologică românească². Am stabilit însă și am demonstrat că adjectivul asupra căruia revin acum nu poate proveni prin derivare regresivă dintr-o formă neatestată **longevivitate*, care va fi existat „numai în conștiința vorbitorilor” (cum greșit s-a susținut într-o notă etimologică publicată în LR, nr. 1 din 1977, p. 43). De altfel, această soluție etimologică n-a fost acceptată de niciun cercetător sau lexicograf român, așa că nu e cazul să mai insist asupra ei.

2. Majoritatea dicționarelor noastre mai noi îl compară pe *longeviv* cu *longevitate* (ca în DEX₂ ori în NDULR) sau consideră că provine chiar din derivatul amintit (ca în MDN, s.v.), însă nicăieri nu se arată cum s-a ajuns de la *longevitate* la *longeviv*. Numai în DEXI (p. 1062) descoperim o indicație etimologică mai complexă („de la *longevitate*, după lat. *longaevus*, -a, -um”), însă nimeni nu va înțelege cum sinonimul latinesc *longaevus* a contribuit la apariția lui *longeviv* și mai ales cum a putut el să servească drept model pentru crearea neologismului în discuție. Adaosul „după” lat. *longaevus*, -a, -um” provine, de fapt, din NDN (s.v.) și el complică, în mod inutil, etimologia și așa destul de controversată a acestui neologism adjectival, folosit, adeseori, și cu valoare substantivală. Aici e locul cel mai potrivit să adaug că, inițial, originea franțuzească a rom. *longeviv* a fost susținută de către Florin Marcu și Constant Maneca în primele două ediții ale *Dicționarului de neologisme* (1961 și 1966). În cea de a treia ediție a acestei lucrări lexicografice (apărute în 1978) *longeviv* nu mai apare explicat prin fr. *longévif*, ci este considerat, în mod prudent, un neologism cu „etimologie incertă”. La vremea respectivă, era, în această nouă indicație

¹ Mai pe larg, vezi Theodor Hristea, *Franțuzisme aparente și pseudofranțuzisme în limba română* (LR, nr. 5 din 1979, în special paginile 501–502).

² Pentru numeroase atestări ale lui *longeviv*, vezi îndeosebi S. Postelnicu, Al. Chira și V. Săhleanu, *Introducere în gerontologie*, București, 1969, pp. 166–178 et passim.

etimologică, un prim pas spre renunțarea la părerea cel puțin discutabilă că *longeviv* este un împrumut din limba franceză. Al doilea pas (dar nu și cel definitiv) în rezolvarea acestei etimologii s-a făcut în momentul în care o bună parte dintre lexicografii noștri au recunoscut (împreună cu mine) că *longeviv* provine chiar din *longevitate* prin înlocuirea sufixului *-itate* cu *-iv* și după un model care va fi indicat și discutat mai pe larg la momentul potrivit.

3. În continuare menționez, mai întâi, că lucrurile s-au complicat din nou cu ocazia pregătirii pentru tipar a literei **L** din Dicționarul Academiei (serie nouă). În textul prezentat spre revizie Comisiei de etimologii, se scria la sfârșitul articolului consacrat lui *longeviv*: cf. lat. *longivivax*. Bine atestat este în latină numai *vivax*, *-acis*, al cărui sens era „care trăiește mult, cu viață lungă”. Despre un compus cu o evidentă structură pleonastică (*longevivax*) nu mai era nevoie, însă acesta este, totuși, atestat ca o adevărată raritate (cum mă informează prof. Lucia Wald). De aici și până la *longeviv* este o cale foarte lungă, așa că unul dintre principalele criterii de stabilire a unei etimologii științifice (care este *criteriul formal*) rămâne nesatisfăcut. Adăugând la această obiecție și faptul că nu de aici au pornit gerontologii români când l-au creat pe *longeviv*, m-am considerat pe deplin îndreptățit să resping indicația etimologică din DLR (ms.) în termeni cât se poate de categorici și să propun o altă soluție, pe care o susțin și aici.

4. Cu ocazia discuțiilor din cadrul Comisiei de etimologii a DLR, mi s-a atras atenția că, după îndelungi căutări, a fost găsită o singură atestare a fr. *longévif* (citată în *Trésor de la langue française*, vol. 10, p. 1354, col. 1). Iată ce se scrie în acest monumental dicționar al limbii franceze (s.v. LONGÉVITÉ): **Longévif, -ive**, adj. (lang. forestier), en parlant d'un arbre: „Qui vit longtemps, dont le bois reste longtemps sain”. După această definiție, urmează unicul citat: *Le charme, arbre de taille moyenne assez peu longévif* (Cochet, *Bois*, 1963, p. 34).

O singură atestare într-un singur dicționar franțuzesc, dintr-un limbaj special cum este cel forestier și rămasă, probabil, foarte izolată timp de peste patru decenii credeam că echivalează, într-un fel oarecare, cu inexistența, în limba franceză comună, a lui *longévif*. Cu totul alta este situația rom. *longeviv*, pentru care există zeci de atestări atât în literatura de specialitate, cât și în presa așa-zisă scrisă. Astfel, încă din anul 1972, regretatul academician Ștefan Milcu făcea următoarele precizări pentru marele public: „Începem prin a fi *vârșnici* între 60–70 de ani, *bătrâni* între 75–90 de ani și *longevivi* după 90 de ani”³. Același adjectiv (având, eventual, valoare substantivală) apare, uneori, și în lucrări medicale de popularizare, dar n-am notat întotdeauna sursele la care ar trebui să trimit acum. Iată, totuși, o singură atestare și din această categorie: „Datele statistice arată că

³ Vezi „CONTEMPORANUL”, nr. 33 (1344) din 11 august 1972, p. 8, col. 2. Alte atestări tot din presa scrisă (mai ales cotidiană) citez în studiul din LR, nr. 5/1979, p. 501, nota nr. 32.

longevivii nu au fost mari carnivori și că cei ce au consumat mai multe produse lacto-vegetariene au făcut mai rar ateroscleroză și hipertensiune”⁴. Într-o variantă mai amplă și mai recentă a aceleiași lucrări (*Medicina pentru familie*, București, Editura Medicală, 1986) *longeviv* apare de încă trei ori chiar în capitolul „Geriatría”, semnat de acad. prof. Ana Aslan și dr. Mircea Dumitru. De această dată, el este folosit exclusiv ca substantiv, adică are o valoare pe care n-am descoperit-o încă în limba franceză: „Majoritatea *longevivilor* au fost căsătoriți” (p. 502); „Cercetările medico-sociale privind modul de viață ... *al longevivilor* (peste 85–90 de ani) au pus în evidență un anumit comportament ...” (p. 504); „Vârstnicii și *longevivii* cu o stare bună de sănătate manifestă un interes deosebit pentru viață ...” (p. 505).

5. Lăsând la o parte multe alte atestări din limba scrisă și din cea vorbită, menționez că rom. *longeviv* a pătruns deja în **opt** dicționare românești (dacă la cele tipărite adăugăm și volumul care va conține ultima parte din litera **L** a DLR, în curs de apariție). Surprinde totuși absența lui *longeviv* din *Dicționar enciclopedic* (vol. IV) cu atât mai mult cu cât acest adjectiv apare întrebuințat în cuprinsul articolului consacrat lui *longevitate* (p. 150, col. 3): „Dintre animale, mai *longevive* sunt broasca țestoasă (c. 150 de ani), moluștele și unii pești (până la 100 de ani), elefantul (60–70 ani), vaca (40–50 de ani) ș.a.” *Longeviv* lipsește și din DCR₂, dar, fiind vorba de un cuvânt cunoscut în limba română de circa cinci decenii, nu cred că el mai poate fi inclus în categoria cuvintelor românești recente.

6. Absolut de mirare mi se pare însă faptul că dintre dicționarele franțuzești nu-l înregistrează pe *longévif* decât TRÉSOR (cu o singură atestare și fără o explicație etimologică). Și mai surprinzătoare este absența aceluiași adjectiv din *Le Grand Robert de la langue française* (în 9 volume) ori din varianta mai nouă și augmentată a acestui dicționar⁵. Pentru o perfectă și definitivă edificare cu privire la existența și la frecvența lui *longévif* în franceză, am apelat și la Internet, adică la un mijloc de informare inexistent acum 30 de ani. Căutându-l pe web, am constatat că există un număr apreciabil de atestări ale lui *longévif*, care, după părerea mea, i-ar da dreptul să figureze în orice dicționar al limbii franceze. Unele dintre aceste atestări nu-i interesează, probabil, pe lexicografii francezi, întrucât apar în lucrări prea speciale (cum este cazul unui *Manuel de sylviculture*, din care se dă chiar următorul citat: „Les essences *longévives* sont les seules intéressantes”). Mai sunt, desigur, și alte atestări, care arată că, în prezent, *longévif* este destul de cunoscut și că nimic nu ne mai îndreptățește să-i contestăm existența în franceză luându-ne

⁴ Vezi *Medicina în familie* (ediția a III-a) sub redacția prof. dr. Marin Voiculescu, București, Editura Medicală, 1975, p. 486, col. 1.

⁵ Vezi *Le Grand Robert de la langue française*. Nouveau format. Édition augmentée en 6 volumes sous la responsabilité de Alain Rey et Danièle Morvain, Paris, 2001.

numai după ceea ce ne oferă (astăzi ca și în trecut) dicționarele acestei limbi. Interesant de remarcat este însă faptul că, spre deosebire de rom. *longeviv*, fr. *longévif* apare, cel mai adesea, în combinații lexicale care nu se referă la om. E vorba de: *arbre longévif*, *arbre fruitier longévif*, *oiseau longévif*, *oiseau marin longévif*, *poisson longévif*, *animal longévif*, dar și *populations longévives* (abia în anul 2008, în titlul unei teze de doctorat). Prezența fr. *longévif* în alte combinații lexicale decât cele întâlnite în română, precum și folosirea lui *longeviv* cu valoare de substantiv numai în românește pot fi argumente în sprijinul părerii că cele două limbi au inovat în mod independent și că prin același procedeu derivativ au ajuns la același rezultat.

7. Exprimându-mi rezervele de rigoare față de modul în care lexicografii francezi selecționează cuvintele în vederea includerii lor în dicționare, adaug, totodată că, în principiu, nu mai exclud acum chiar cu desăvârșire nici posibilitatea ca vreun vorbitor de limbă română să-l fi împrumutat pe *longeviv* din franceză. Ceea ce mi se pare însă mult mai normal sau chiar sigur este că vreunul dintre gerontologii sau geriatrii noștri l-a creat pe *longeviv* pornind de la *longevitate*, care exista deja în limbă ca împrumut clar din franceză și din latină. Prin înlocuirea sufixului *-itate* cu *-iv* (după un model bine reprezentat în limbă) i s-a creat lui *longevitate* un corespondent adjectival (*longeviv*), care s-a încadrat perfect într-un adevărat sistem reprezentat de perechi cum ar fi:

activ: activitate	incisiv: incisivitate
afectiv: afectivitate	inventiv: inventivitate
agresiv: agresivitate	—: longevitate
captiv: captivitate	negativ: negativitate
colectiv: colectivitate	operativ: operativitate
combativ: combativitate	productiv: productivitate
creativ: creativitate	radioactiv: radioactivitate
cursiv: cursivitate	reflexiv: reflexivitate
emotiv: emotivitate	relativ: relativitate
exclusiv: exclusivitate	selectiv: selectivitate
festiv: festivitate	sportiv: sportivitate
impulsiv: impulsivitate	subiectiv: subiectivitate
inactiv: inactivitate	tranzitiv: tranzitivitate etc.

Precum vedem, *longeviv* apare ca o inovație perfect justificată structural, care venea să umple un gol existent atât în sistemul derivativ românesc, cât și în cel francez. Apariția acestui derivat (explicabil prin ceea ce se cheamă „presiunea sistemului”) se impunea, desigur, și din cauză că lat. *longaevus*, care stă la baza lui *longévité* și (în ultimă analiză) chiar a lui *longevitate* nu există, se pare, în franceză, iar în română nu este deloc folosit.

8. În încheiere mai precizez că, deși dicționarele noastre de neologisme înregistrează și sinonimul **longev** (< lat. *longaevus*, it. *longevo*) vorbitorii cultivați și medicii români îl preferă pe *longeviv*, singurul folosit, se pare, și în literatura de specialitate. Măcar în parte, explicația acestei stări de lucruri trebuie căutată în faptul că finalul lui *longeviv* este pus de unii în legătură cu adjectivul latinesc *vivus*, care înseamnă „viu, în viață”. Chiar unii medici prieteni mi-au mărturisit că stabilesc această falsă legătură genetică, ceea ce echivalează cu o adevărată *etimologie populară latentă*⁶. Prin exact același fenomen, și mai mulți sunt cei care văd prezența lat. *vita*, *-ae* „viață” în structura lui *longevitate* (< fr. *longévité*, lat. *longaevitās*, *-ātis*, derivat, la rândul lui, de la *longaevus*, care înseamnă „înaintat în vârstă”). Întrucât adjectivul latinesc *longaevus* este compus din *longus*, *-a*, *-um*, + *aevum* „vârstă”, e clar că *longevitate* nu are nimic comun (din punct de vedere etimologic) cu *vita*, *-ae* „viață”. Și totuși, chiar în unele dicționare, *longevitate* este definit prin „viață lungă” (vezi, de pildă, MDN, s.v.) sau prin „durată lungă a vieții unui om, unui animal, a unei plante etc.” (ca în MDE₃, s.v. *longevitate*). Sigur că *viață lungă* și *vârstă înaintată* înseamnă același lucru, dar faptul că în definiția lui *longevitate* apare prima în loc de cea de a doua sintagmă este o dovadă clară de apropiere a acestui derivat de lat. *vita*, *-ae*. Se pierde din vedere ori se ignoră, pur și simplu, că cei doi *t* din *longevitate* provin, indiscutabil, de la sufixul *-itas* (genitiv: *itatis*), nu de la *vita*, *-ae*. Am convingerea că aceleași false legături etimologice sunt stabilite și de către unii vorbitori de limbă franceză, dar acest lucru este mai greu de dovedit și nici nu interesează prea mult în discuția de față. Important este, în primul rând, că *longeviv* s-a putut forma în interiorul limbii române prin mecanismul derivativ indicat aici. Ipoteza aceasta devine mai plauzibilă dacă ne gândim că tot creații ale limbii române sunt și compusele **gerovital** și **aslavital**, apărute (asemenea lui **longeviv**) într-o perioadă în care gerontologia și geriatria românească au cunoscut o dezvoltare apreciată cel puțin la nivel european (dacă nu chiar mondial).

UN DÉRIVÉ PAR SUBSTITUTION DE SUFFIXE:
LONGEVIV < LONGEV[ITATE] + -IV

(Résumé)

Le but de cet article est de démontrer que l'adjectif roumain **longeviv** (utilisé aussi comme substantif) n'est pas obligatoirement d'origine française. Suivant l'opinion de l'auteur, il est une innovation lexicale des gérontologues roumains en partant de *longevitate*, dont le suffixe **-itate** a été remplacé par le morphème dérivatif **-iv** (le modèle imité étant les paires préexistantes: *creativ-creativitate*, *productiv-productivitate* etc.). Le français **longévif** est une innovation indépendante et s'explique également par le même procédé dérivatif.

⁶ De acest aspect al etimologiei populare (pe care cei mai mulți specialiști îl ignoră sau nu-l înțeleg) m-am ocupat pe larg în *Probleme de etimologie*, București, Editura Științifică, 1968, p. 229–239.

ABREVIERI LEXICOGRAFICE

- DCR₂ = Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente* (ediția a II-a), București, Editura Logos, 1997.
- DEXI = *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române* (Coordonator științific: Eugenia Dima), Editurile ARC și GUNIVAS, Chișinău, 2007.
- MDE₃ = *Mic dicționar enciclopedic* (Ediția a III-a, revăzută și adăugită), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
- MDN = Florin Marcu, *Marele dicționar de neologisme* (Ediția a IX-a revăzută, augmentată și actualizată), Editura Saeculum Vizual, 2007.
- NDN = Florin Marcu, *Noul dicționar de neologisme*, București, Editura Academiei Române, 1997.
- NDULR = *Noul dicționar universal al limbii române* (Autori: Ioan Oprea, Carmen Gabriela Pamfil, Rodica Radu și Victoria Zăstroiu), Ediția a III-a, București–Chișinău, Editura Litera Internațional, 2008.

*Facultatea de Litere
Universitatea din București
Str. Edgar Quinet, nr. 5–7*

Iulia MărgăritÎN LEGĂTURĂ CU ORIGINEA EXPRESIEI *BANI GHEAȚĂ*

Principalele referiri privitoare la explicația sintagmei *bani gheață* le întâlnim, mai întâi, la Al. Graur (1970, 166) și, mult mai târziu, într-o preluare critică, la Stelian Dumitrăcel (2000, 117–122). Între aceste momente se înscrie și contribuția lui I. Berg, *Dicționar*, 39, respectiv, o consemnare-comentariu, între alte comentarii de popularizare a unor „cuvinte, expresii, citate celebre”, conform profilului special al lucrării.

În esență, intervențiile amintite au adus următoarele explicații:

După Al. Graur, *bani gheață* ar constitui o „deraiere lexicală” având ca punct de plecare expresia *bani gata*, uzuală în textele vechi. Substituția de calitative: *bani gata* / *bani gheață* s-ar explica prin intenția [ludică a] vorbitorului care, apelând la un cuvânt cu aspect fonetic destul de apropiat, „păcălește pe auditor și produce un efect comic” (Graur, *op. cit.*, 160).